

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ РЕКРЕАЦІЙНОГО СПОЖИВАННЯ РЕСУРСІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ

© 2014 ЖУПАНЕНКО А. В.

УДК 339.13:504.062

Жупаненко А. В. Економічна сутність рекреаційного споживання ресурсів природно-заповідного фонду

Метою статті є дослідження процесу рекреаційного споживання ресурсів природно-заповідного фонду (ПЗФ), впливу природоохоронних підприємств на розвиток рекреаційно-туристської галузі в Україні, а також визначення їх рекреаційної привабливості та ролі в сучасній економіці. У статті розглянуто суперечність виробничого та рекреаційного споживання природних ресурсів, проаналізовано структуру кількості площ і територій об'єктів ПЗФ України у 2013 р., а також фактичне рекреаційне навантаження на підприємства ПЗФ України у 2013 р. Виявлено основні проблеми у сфері рекреаційно-туристичного використання природоохоронних територій та їх відомчого підпорядкування. Обчислене максимальне рекреаційне навантаження на екскурсійну стежку Одеського зоологічного парку. Обґрунтовано необхідність створення туристсько-рекреаційної інфраструктури, що відповідає темпам рекреаційного споживання ресурсів підприємств ПЗФ.

Ключові слова: рекреаційне споживання, попит і пропозиція, природно-заповідний фонд, рекреаційне навантаження.

Табл.: 2. **Формул.:** 1. **Бібл.:** 17.

Жупаненко Анастасія Валеріївна – аспірантка, кафедра економіки та управління туризмом, Одеський національний економічний університет (вул. Преображенська, 8, Одеса, 65082, Україна)

E-mail: avzhu@outlook.com

УДК 339.13:504.062

UDC 339.13:504.062

Жупаненко А. В. Экономическая сущность рекреационного потребления ресурсов природно-заповедного фонда

Целью статьи является исследование процесса рекреационного потребления ресурсов природно-заповедного фонда (ПЗФ), влияния природоохранных предприятий на развитие рекреационно-туристической отрасли в Украине, а также определение их рекреационной привлекательности и роли в современной экономике. В статье рассмотрено противоречие производственного и рекреационного потребления природных ресурсов, проанализирована структура количества площадей и территорий объектов ПЗФ Украины в 2013 г., а также фактическая рекреационная нагрузка на предприятия ПЗФ Украины в 2013 г. Выявлены основные проблемы в сфере рекреационно-туристического использования природоохранных территорий и их ведомственного подчинения. Рассчитана максимальная рекреационная нагрузка на экскурсионную тропу Одесского зоологического парка. Обоснована необходимость создания туристско-рекреационной инфраструктуры, которая соответствует темпам рекреационного потребления ресурсов предприятий ПЗФ.

Ключевые слова: рекреационное потребление, спрос и предложение, природно-заповедный фонд, рекреационная нагрузка.

Табл.: 2. **Формул.:** 1. **Библ.:** 17.

Жупаненко Анастасия Валериевна – аспирантка, кафедра экономики и управления туризмом, Одесский национальный экономический университет (ул. Преображенская, 8, Одесса, 65082, Украина)

E-mail: avzhu@outlook.com

Zhupanenko A. V. The Economic Essence of Recreational Resource Consumption of Natural Reserve Fund

The aim of the article is to study the process of recreational resource consumption of natural reserve fund (NRF), the impact of environmental businesses in the development of recreation and tourism industry in Ukraine, as well as the determination of their recreational appeal and role in the modern economy. The article discusses the contradiction of industrial and recreational use of natural resources, the structure of the number of areas and territories of NRF objects of Ukraine in 2013 were analyzed, as well as the actual recreation burden on enterprises of Ukraine NRF in 2013 revealed major problems in the field of recreation and tourist use of protected areas and their subordination. The maximum recreational pressure on the recreational trail excursion of Odessa Zoological Park was calculated. The necessity of creating a tourist and recreational infrastructure was reasoned, which corresponds to the rate of consumption of the recreational resources of the enterprises of the NRF.

Key words: recreational consumption, supply and demand, the natural reserve fund, recreational pressure

Tabl.: 2. **Formulae:** 1. **Bibl.:** 17.

Zhupanenko Anastasiia V. – Postgraduate Student, Department of Economics and Tourism Management, Odessa National Economic University (vul. Preobrazhenska, 8, Odessa, 65082, Ukraine)

E-mail: avzhu@outlook.com

Індустріальний та постіндустріальний етап соціально-економічного розвитку, зазвичай, характеризується рядом екологічно-економічних протиріч. З одного боку, постає глибинна суперечність між обмеженими природними ресурсами та необмеженими потребами людей, які намагаються їх задовольнити через сферу виробництва. Природний капітал, залучений у сферу господарювання, у довгостроковій перспективі є вичерпним, а отже, потребує охорони. Одним із найбільш дієвих інструментів збереження виступає заповідання території (передача земельних ділянок з розмаїттям рослинного та тваринного світу до природно-заповідного фонду (ПЗФ)). З іншого – у процесі відтворення робочої сили (зокрема, відновлення працівниками робочої сили, витраченої в процесі праці), постає необхідність у рекреаційному споживанні природних ресурсів, адже люди «запрограмовані» жити у природ-

ному середовищі. Таким чином, рекреаційне та виробниче споживання природних ресурсів знаходяться в постійному конфлікті.

Проблематику рекреаційного природокористування ґрунтовно досліджували у своїх роботах низка вітчизняних учених, у тому числі: М. І. Долішній, Н. Ф. Реймерс [10], В. Ф. Семенов, М. Д. Балджи, В. М. Мозгальова [11], тощо. Також зазначеному питанню приділили увагу і зарубіжні автори, у тому числі М. Шаклі [15], Г. Рот і Г. Мерц [16], Д. Ньюсом, Р. Доулінг, С. Мур [17], тощо. Спроби вивчення рекреаційного попиту та розробки підходів до керування потоками відвідувачів на території об'єктів ПЗФ простежується в роботах Р. Бурдена й П. Рандерсона [13], Дж. Станки [14], А. Меллуми, Р. Рунгуле та І. Емсиса [8].

Метою даної статті є вивчення процесу рекреаційного споживання ресурсів природно-заповідного фонду, впливу

природоохоронних підприємств на розвиток рекреаційно-туристської галузі в Україні, а також визначення їх рекреаційної привабливості та ролі в сучасній економіці.

Згідно з чинним законодавством, природно-заповідний фонд України – це ділянки суші та водного простору, природні та штучні комплекси яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну цінність. Він охороняється як національне надбання, щодо якого встановлюється особливий режим охорони, відтворення і використання.

Природно-заповідний фонд України (ПЗФ) станом на 01 січня 2014 р. складається з 8 102 територій та об'єктів загальною площею 3,96 млн га, що становить 6,6% від загальної площі суходолу держави, і 402,5 тис. га в межах акваторії Чорного моря (морський заказник) [12].

В Україні спостерігається значне відставання розвитку системи територій та об'єктів ПЗФ порівняно з країнами Європи, де показник заповідності (відношення площі земель природно-заповідного фонду до площі держави) становить у середньому 15%. Показник заповідності планується довести до міжнародних норм до 2020 р. [1].

До ПЗФ України належать природні території та об'єкти (природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища), а також штучно створені об'єкти (ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва). Загалом, нараховується 11 категорій територій і об'єктів. Залежно від їх екологічної, наукової та історико-культурної цінності їм може бути надано статус *загальнодержавного* або *місцевого* значення.

Функції кожного з перелічених об'єктів ПЗФ України, мета створення й поставлені завдання чітко регламентовані національним законодавством, зокрема, Законом України «Про природно-заповідний фонд України».

За кількістю найбільшу частку мають пам'ятки природи, заказники та заповідні урочища – разом близько 90% від кількості всіх існуючих об'єктів. За площею більше 80% природно-заповідного фонду припадає на заказники, національні природні та регіональні ландшафтні парки. Площі та кількість штучно створених об'єктів ПЗФ незначні, порівняно з природними (табл. 1).

Таблиця 1

Структура кількості площ та територій об'єктів ПЗФ України у 2013 р.

№ п/п	Категорія	Кількість		Площа	
		Об'єктів	% від загальної кількості	Тис. га	% від загальної площі ПЗФ
1	Природні заповідники	19	0,23	200,5	5,06
2	Біосферні заповідники	4	0,05	252,2	6,37
3	Національні природні парки	48	0,59	1221,8	30,86
4	Регіон. ландшафтні парки	77	0,95	769,0	19,42
5	Заказники, з них:	3103	38,30	1373,5	34,69
	загальнодержавного значення	309	3,81	460,1	11,62
	місцевого значення	2794	34,49	913,4	23,07
6	Пам'ятки природи, з них:	3388	41,82	28,8	0,73
	загальнодержавного значення	132	1,63	5,8	0,15
	місцевого значення	3256	40,19	23,0	0,58
7	Заповідні урочища	809	9,99	95,9	2,42
8	Ботанічні сади, з них:	28	0,35	2,0	0,05
	загальнодержавного значення	18	0,22	1,9	0,05
	місцевого значення	10	0,12	0,1	0,00
9	Дендрологічні парки, з них:	57	0,70	1,8	0,05
	загальнодержавного значення	19	0,23	1,5	0,04
	місцевого значення	38	0,47	0,3	0,01
10	Зоологічні парки, з них:	13	0,16	0,5	0,01
	загальнодержавного значення	7	0,09	0,2	0,01
	місцевого значення	6	0,07	0,3	0,01
11	Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, з них:	556	6,86	13,1	0,33
	загальнодержавного значення	88	1,09	5,7	0,14
	місцевого значення	468	5,78	7,4	0,19
	УСЬОГО	8102	100,00	3959,1	100,00

Джерело: складено автором на основі [2, 6, 7, 12].

Заповідання територій з повним вилученням земель з господарського використання фактично створює значну напругу на національні та регіональні бюджети (необхідність фінансової підтримки екологічної рівноваги на цих територіях, господарського догляду, утримання егерських служб, тощо), яку успішно пом'якшує створення на території заповідних об'єктів експозиційно-рекреаційних зон з метою запровадження в них оплачуваної рекреаційно-туристичної діяльності.

Зазвичай, території природоохоронних територій (крім природних заповідників) зонують у відповідності з призначенням, виділяючи заповідно-наукову (призначена для охорони, збереження та вивчення біорозмаїття), адміністративно-господарську (де ведеться господарська діяльність з метою забезпечення виконання завдань об'єкта ПЗФ) та експозиційно-рекреаційну (призначена для відпочинку відвідувачів та провадження екоосвітньої й екологічної діяльності) зони. Залежно від виду установи площі даних зон у різних установах коливаються від одного до кількох сотень гектарів.

Рекреаційне споживання (як і потреби взагалі) можуть бути необмеженими. У цьому контексті важливо не лише виявити попит на рекреаційні послуги, а й оцінити рекреаційну пропозицію, яка характеризується реальним і потенційним числом рекреантів, яке може витримати територія ПЗФ без руйнації та завдання екологічної шкоди.

Зазначимо, що рекреаційне споживання природних ресурсів (на відміну від виробничого) не спрямоване на фактичне знищення природних ресурсів, адже основною метою рекреантів є споглядання та єднання з природою. Однак неконтрольовані потоки рекреантів на територіях ПЗФ, які не мають належної рекреаційної інфраструктури (наприклад, паркувальних майданчиків для авто, обладнаних ділянок для пікніків, стаціонарних закладів харчування, тощо), можуть завдати істотний негативний вплив за рахунок стихійності відвідувань, особливо в періоди високого сезону.

Основним інструментом контролю рекреаційно-туристичної діяльності в межах об'єктів ПЗФ України виступають «Методичні рекомендації щодо максимального рекреаційного навантаження природних комплексів та об'єктів в межах природно-заповідного фонду України за зонально-регіональним розподілом», в яких наводиться методика визначення гранично допустимих рекреаційних навантажень на основі кількісних показників, а саме: який відсоток площі території природно-заповідного об'єкта

має бути відведений під туристичну діяльність, яка повинна бути довжина туристичних маршрутів у співвідношенні із загальною площею об'єкта, скільки відвідувачів на день (місяць/сезон/рік) можна пропустити по маршруту без загрози для природних екосистем.

Таким чином, в основу вищенаведеного підходу покладено концепцію заборони та обмежень, яка має ряд недоліків: математичний підхід у визначенні максимального рекреаційного навантаження фактично обмежує потік відвідувачів (у той час як натомість має бути застосований управлінський підхід, направлений на створення рекреаційної інфраструктури, що відповідає темпам споживання природних ресурсів, шляхом вивчення попиту на рекреаційні ресурси, керування туристичними потоками, розробки та створення рекреаційних можливостей для різних форм і видів рекреаційної діяльності, а також створення управлінських програм, які сприяють збереженню, підтримці та відновленню природних рекреаційних ресурсів). Такий управлінський підхід був розроблений ще на початку 1980-х рр. для застосування американською Службою національних парків та отримав назву «Методика гранично допустимих змін» (*Limits of acceptable change, LAC*). Основи цієї методики були закладені ще раніше в роботах Р. Бурдена й П. Рандерсона [13], Дж. Станки [14], а також латвійських вчених А. Меллуми, Р. Рунгуле та І. Емсиса [8].

Цікавим є факт, що *de jure* на території природних заповідників провадження рекреаційно-туристської діяльності є суворо забороненою [2], однак *de facto* вони подають звітність до Державної служби статистики про кількість відвідувачів, кількість туристичних маршрутів та емність стаціонарних місць розміщення [7].

У відношенні до штучних об'єктів ПЗФ вітчизняні методики визначення максимальної кількості відвідувачів, яку може витримати територія, що схвалені науково-технічною радою Державної служби заповідної справи, не є ефективними [9]. Так, зоологічні парки характеризуються високим ступенем стійкості відносно потоків відвідувачів, адже, по суті, є створеними для демонстрації тварин відвідувачам. Однак, наприклад, в Одеському зоологічному парку (територія якого є парковим ландшафтом Правобережно-Причорноморського району з першим рівнем стійкості та знаходиться на першій стадії дигресії, один гектар території в день може витримати 33,8 осіб, хоча фактично цей показник в середньому по Україні у 2013 р. склав 41 особу/день на 1 га (див. табл. 2). Експозиційна частина Одеського зоологічного парку складає 3,8 га, тож максимальне рекреаційне

Таблиця 2

Фактичне рекреаційне навантаження на підприємства ПЗФ України у 2013 р.

№ п/п	Категорія	Кількість, об'єктів	Площа, тис. га	Відвідувачів, тис. осіб	Рекреаційне навантаження	
					осіб/день на об'єкт	осіб/день на га
1	Природні заповідники	19	200,54	93,7	14	0,001
2	Біосферні заповідники	4	252,15	154,8	106	0,002
3	Нац. природні парки	48	1221,8	2611,7	149	0,006
4	Зоологічні парки*	7	0,11	1 662,1	651	41,397
УСЬОГО		78	78	1674,7	4522,3	159

* Ураховані лише зоологічні парки загальнодержавного значення.

Джерело: складено автором на основі [6, 7].

навантаження в день має складати 128 осіб. Варто зазначити, що фактично в періоди високого сезону навантаження на територію досягає позначки понад 2,5 тис. осіб на день, що майже в 20 разів перевищує встановлену норму.

У методиці, наведений вище, надано також рекомендації щодо регулювання відвідуваності екологічних стежок і туристичних маршрутів. Якщо адаптувати її до зоологічних парків, то отримаємо такі дані:

$$Pdn = (T - L/V) \cdot G \cdot V = T \cdot G \cdot V - L \cdot G, \quad (1)$$

де Pdn – кількість осіб/день; T – робочий день, год.; G – щільність, осіб/км; V – швидкість руху, км/год.; L – довжина пішохідних троп, км.

Оцінимо максимальне рекреаційне навантаження Одеського зоологічного парку, зважаючи на такі дані: робочий день зоологічного парку триває 8 годин, довжина прогулянкових доріжок близько 1,5 км, швидкість руху відпочиваючих з умовою постійних зупинок з метою спостереження за тваринами складає близько 2,5 км/год., а психологічна комфортна щільність відвідувачів складає близько 50 осіб на 1 кв. км. За цих умов формула (1) прийме такий вигляд:

$$Pdn = 8 \cdot 50 \cdot 2,5 - 1,5 \cdot 50 = 925 \text{ осіб/день.}$$

Отриманий результат є більш реальним, але він все одно не враховує таких факторів, як кількість вольєрів з тваринами, місця для зупинок і відпочинку, кількість місць в закладах харчування, середній термін перебування відвідувачів на території ПЗФ, тощо. Оскільки занадто велика кількість туристів може спричинити руйнацію території, прогнозування попиту на послуги територій та об'єктів ПЗФ, заходи боротьби з його сезонними коливаннями мають бути раціональними та вираженими.

Сезонність, як одна з характерних ознак функціонування рекреаційно-туристичних закладів усіх профілів, безумовно, притаманна об'єктам ПЗФ, адже викликана їх розташуванням під відкритим небом. Їй притаманні два цикли: річний та тижневий. При річному циклі сезонність вимірюється у відповідних місяцях, при тижневому – в окремих днях.

Такі штучні об'єкти ПЗФ, як зоологічні парки, мають найліпші умови боротьби з сезонністю, адже тварини цікаві для відвідувачів у будь-яку пору року, тому на їх територіях споруджуються криті павільйонів-зимівники, в яких можна побачити теплолюбних тварин навіть взимку. З цієї точки зору, особливої уваги заслуговує зоологічний парк *Allwetterzoo*, що знаходиться в м. Мюнстер (Німеччина). В основу концепції його побудови покладено постійне перебування відвідувачів у приміщенні чи під стріхами та споглядання на тварин через скляні вітрини та загорожі. Однак, навіть знаходячись повністю в приміщенні, зоологічний парк відчуває сильні сезонні коливання попиту, викликані низкою ендегенних факторів.

На прискорення розвитку рекреаційно-туристської діяльності установ ПЗФ, поліпшення їх фінансового стану та раціональне використання природних ресурсів спрямована постанова КМУ «Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватись бюджетними установами природно-заповідного фонду» [3], серед яких не зазначено такі характерні для об'єктів ПЗФ рекреаційні послуги, як: облаштування дитячих ігрових майданчиків, проведення конкурсів, благодійних лотерей та аукціонів, прогулянки верхи на таких екзотичних тваринах, як віслюки, верблюди, тощо (адже в переліку зазначені лише коні).

Тож, фактично зазначена постанова певною мірою обмежує рекреаційне споживання ресурсів ПЗФ. Крім того, для надання зазначених послуг штат установ має бути розширений, що викликає певні труднощі з погодженням штатних розкладів в органах місцевого самоврядування. У зв'язку з цим з'явилась необхідність звернення установ ПЗФ для провадження цих видів діяльності до сторонніх підприємств та установ, що відбиваються на зменшенні їх власних доходів.

В останні роки соціально-економічна роль підприємств ПЗФ зазнала значного впливу [5]. Очевидно, що поряд з охороною природи та екологічною просвітою, традиційно притаманним їм, особливого значення набули послуги рекреаційно-туристської сфери, що провадяться на їх територіях та складають значну частину їх доходів. Тому навколо сфери діяльності підприємств ПЗФ склалась наукова дискусія, викликана, в першу чергу необхідністю визначення адекватної системи управління та відомчого підпорядкування цих установ. З одного боку, розвитку туризму та рекреації передувало та сприяло саме природоохоронне призначення цих установ, з іншого – свідоме нехтування рекреаційно-туристською сферою негативно впливає на показники їх господарської діяльності та створює напругу на місцеві та національні бюджети, завдячуючи яким (у більшості випадків) вони досі існують.

Сьогодні фактично відсутній єдиний центральний орган виконавчої влади, у підпорядкуванні якого знаходились би вони всі. Крім Міністерства екології та природних ресурсів України, природоохоронні об'єкти знаходяться у підпорядкуванні Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Міністерству культури, тощо [6, 7].

Особливе протиріччя викликає підпорядкування зоологічних парків загальнодержавного значення, що визнані об'єктами ПЗФ, Міністерству культури, адже для закладів культури, заснованих на державній та комунальній власності, також затверджено перелік платних послуг [4], який фактично унеможливує діяльність зоопарку в сфері рекреації та туризму, адже в ньому відсутні такі характерні зоологічним паркам послуги, як: розміщення, рекламно-видавнича діяльність, прогулянки на тваринах, тощо.

ВИСНОВКИ

Проведений автором аналіз свідчить про істотні проблеми у сфері рекреаційно-туристичного використання природоохоронних територій, серед яких: недосконалість законодавчої бази та суперечність у підпорядкуванні установ, відсутність якісної туристської інфраструктури, недосконалість управлінських підходів у керуванні рекреаційними потоками, відсутність у працівників необхідних знань та умінь в сфері рекреації, і як результат – низька якість послуг, що надаються рекреантам.

Зважаючи на те, що підприємства ПЗФ мають високу рекреаційну привабливість та показники відвідуваності, створення на них належної рекреаційної інфраструктури, що відповідає темпам рекреаційного споживання, зможе не тільки пом'якшити негативний вплив стихійних відвідувань, але й принести додаткові доходи. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року»: Закон України

- № 2818-VI від 21.12.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2818-17/page2>
2. «Про природно-заповідний фонд України» : Закон України № 2456-XII від 16.06.1992 (із останніми змінами, внесеними згідно із Законом України № 1193-VII від 09.04.2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2456-12>
 3. «Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватись бюджетними установами природно-заповідного фонду» : Постанова КМ № 1913 від 28.12.2000 (із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 827 від 02.06.2003) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1913-2000-%D0%BF>
 4. «Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватись закладами культури, заснованими на державній та комунальній формі власності» : Постанова КМ № 1271 від 12.12.2011 (із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 1131 від 05.12.2012) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1271-2011-%D0%BF>
 5. **Жупаненко А. В.** Трансформація соціальної ролі зоопарків в сучасній економіці / А. В. Жупаненко // Матеріали I Міжнародної заочної науково-практичної конференції «Туризм в сучасному світі. Проблеми та перспективи», Росія, Тула. – 2013. – С. 41 – 47.
 6. Заклади культури, мистецтва, фізкультури та спорту України у 2013 році : статистичний бюлетень / Укладач Калачова І. В. – Київ : Державна служба статистики України, 2014. – 94 с.
 7. Заповідники та національні природні парки України у 2013 році : статистичний бюлетень / За ред. Н. С. Власенко. – Київ : Державна служба статистики України, 2014. – 27 с.
 8. **Меллума А. Ж.** Отдых на природе как природоохранная проблема / А. Ж. Меллума, Р. Х. Рунгуле, И. В. Эмисис. – Рига : Зинатне, 1982. – 120 с.
 9. Методичні рекомендації щодо визначення максимального рекреаційного навантаження природних комплексів і об'єктів у межах природно-заповідного фонду України за зонально-регіональним розподілом / [Упор. С. С. Комарчук, А. В. Шлапак, В. П. Шлапак та ін.]. – К. : Державна служба заповідної справи Мінекоресурсів України, Науковий центр заповідної справи Мінекоресурсів України, 2003. – 43 с.
 10. **Реймерс Н. Ф.** Охрана природы и окружающей человека среды : слов.-справ / Н. Ф. Реймерс. – М. : Просвещение, 1992. – 320 с.
 11. **Семенов В. Ф.** Регіональний вимір рекреаційно-туристичної діяльності : монографія / В. Ф. Семенов, М. Д. Балджи, В. М. Мозгальова ; за ред. В. Ф. Семенова. – Одеса : Optimum, 2008. – 201 с.
 12. Список об'єктів природно-заповідного фонду України станом на 1 січня 2014 р. з аналітичними таблицями [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://wikimediaukraine.files.wordpress.com/2014/03/table-2014.xlsx>
 13. **Burden R. F.** Quantitative studies of the effects of human trampling on vegetation as an aid to management of seminatural areas / R. F. Burden, P. F. Randerson // *Journal of Applied Ecology*, 1972. – Vol. 9, № 2. – P. 349 – 547.
 14. **Stankey G.** Carrying capacity, impact management and the recreation opportunity spectrum / G. H. Stankey // *Australian Parks and recreation*, 1982. – P. 24 – 30
 15. **Shackley M.** *Wildlife tourism* / Myra Shackley. – London : International Thomson Business Press, 1996. – 152 с.
 16. **Roth H.** *Wildlife resources: a global account of economic use* / Harald H. Roth, Guenter Merz. – Berlin Heidelberg : Springer, 1997. – 403 p.
 17. **Newsome D.** *Wildlife tourism: aspects of tourism* / David Newsome, Ross Dowling and Susan Moore. – Frankfurt Lodge : Channel View Publications, 2004. – 229 p.

REFERENCES

- Burden, R. F., and Randerson, P. F. "Quantitative studies of the effects of human trampling on vegetation as an aid to management of seminatural areas". *Journal of Applied Ecology*, vol. 9, no. 2 (1972): 349-547.
- [Legal Act of Ukraine] (2014). <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2456-12>
- [Legal Act of Ukraine] (2003). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1913-2000-%D0%BF>
- [Legal Act of Ukraine] (2012). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1271-2011-%D0%BF>
- [Legal Act of Ukraine] (2010). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2818-17/page2>
- Melluma, A. Zh., Rungule, R. Kh., and Emsis, I. V. *Otdykh na prirode kak prirodookhrannaia problema* [Camping as an environmental problem]. Riga: Zinatne, 1982.
- Metodychni rekomendatsii shchodo vyznachennia maksimalnogo rekreatsiinoho navantazhennia pryrodnykh kompleksiv i ob'ektiv u mezhakh pryrodno-zapovidnogo fondu Ukrainy za zonalno-rehionalnym rozpodilom* [Guidelines for determining the maximum recreational loading natural complexes and objects within the Nature Reserve Fund of Ukraine for the zonal and regional distribution]. Kyiv, 2003.
- Newsome, D., Dowling, R., and Moore, S. *Wildlife tourism: aspects of tourism*. Frankfurt: Lodge; Channel View Publications, 2004.
- Reymers, N. F. *Okhrana prirody i okruzhaiushchey cheloveka sredi* [Protection of nature and the human environment]. Moscow: Prosveshchenie, 1992.
- Roth, H. H., and Merz, G. *Wildlife resources: a global account of economic use*. Berlin: Heidelberg; Springer, 1997.
- Semenov, V. F., Baldzhy, M. D., and Mozhal'yova, V. M. *Rehionalnyi vymir rekreatsiino-turystychnoi diialnosti* [Regional Dimension of recreation and tourism activities]. Odesa: Optimum, 2008.
- "Spysok ob'ektiv pryrodno-zapovidnogo fondu Ukrainy stanom na 1 sichnia 2014 r. z analitychnymy tablytsiamy" [References Nature Reserve Fund of Ukraine as of January 1, 2014 with analytical tables]. <http://wikimediaukraine.files.wordpress.com/2014/03/table-2014.xlsx>
- Stankey, G. "Carrying capacity, impact management and the recreation opportunity spectrum" In *Australian Parks and recreation*, 24-30, 1982.
- Shackley, M. *Wildlife tourism. London: International. Thomson Business Press*, 1996.
- Zhupanenko, A. V. "Transformatsiia sotsialnoy roli zooparkov v sovremennoy ekonomike" [Transformation of the social role of zoos in the modern economy]. *Turizm v sovremennom mire. Problemy i perspektivy*. Tula, 2013.41-47.
- Zapovidnyky ta natsionalni pryrodni parky Ukrainy u 2013 rotsi* [Reserves and national parks of Ukraine in 2013]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2014.
- Zaklady kultury, mystetstva, fizkultury ta sportu Ukrainy u 2013 rotsi* [Cultural institutions, art, physical education and sport of Ukraine in 2013]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2014.
- Науковий керівник – Семенов В. Ф.**, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки та управління туризмом, Одеський національний економічний університет